

VERES KRISTÓF GYÖRGY

A káptalanok és a királyi kancellária pecsételési gyakorlata közötti kapcsolat 1235 előtt

Egy korábbi dolgozatomban, melyben a magyar királyi kancellária által 1172 és 1235 között kiadott privilegiális oklevelek elemzését végeztem el, egy különös jelenségre lettem figyelmes.¹ Az arengákban, corroboratiókban és kisebb részben a promulgatiókban található formulák használatában jelentős ciklikusság figyelhető meg. Erre a jelenségre a legjobb példa a *robur obtineat* fordulatról felismerhető corroboratiós formulacsoport, mely először III. Béla utolsó éveiben tűnik fel a királyi kancelláriáról kikerült oklevelekben, és egészen 1199-ig szerepel bennük. Ezután 1207-ben feltűnik egy oklevélben, harmadszorra 1211/1212-ben kerül be a corroboratiókba. Negyedik, egyben utolsó szereplése ennek a formulának 1224 és 1231 közé tehető.²

Megoldási javaslatként felmerült bennem, hogy ez a különös ciklikusság azzal magyarázható, hogy a 13. század első harmadában is szoros kapcsolat állt fenn a székes- és társaskáptalanok, valamint a királyi oklevélkiadószerv között, hasonlóan ahhoz, ahogy azt Kubinyi András a 12. századra vonatkozóan kimutatta.³ Nem elhanyagolható szempont ugyanis, hogy 1172 és 1235 között a kancellárok többsége a székes- és társaskáptalanok prépostjai közül került ki.⁴ Elképzelhető, hogy a kancellárok hivatalba lépésükkor a kanonokok egy részét, és velük együtt a hiteleshelyi oklevéladásban használatos formulák egy csoportját is magukkal hozták a királyi udvarba. A formulák ciklikussága következőképpen abból adódna, hogy bizonyos kancellárok ugyanabból a káptalanból jöttek. Ezen túl az is elképzelhető, hogy egyes káptalanoknak hasonló volt az okleveles gyakorlata.⁵ Egy ilyen kapcsolat azt jelentené, hogy a kancelláriai és

a vidéki írásbeliség központjainak kapcsolatát nem alá-fölé rendeltségi viszonyként kellene elképzelni, ti. hogy a kancellárián történő innovációk fokozatosan terjedtek el az országban, hanem egy oda-vissza kölcsönösen ható kapcsolatként, ahol egy társaskáptalan oklevélkiadó tevékenysége is hatott a királyi kancellária működésére.

Természetesen egy ilyen típusú kapcsolat igazolására a királyi oklevélkiadószerv és a vidéki írásbeliség központjai között csak a káptalani és püspöki oklevelek formuláinak teljeskörű vizsgálata után nyílik lehetőség, ami egy későbbi kutatás témájául fog szolgálni. Azonban még egy ilyen vizsgálat sem szolgál feltétlenül egyértelmű eredménnyel, ugyanis a korszakban a hiteleshelyi írásbeliség még csak gyermekcipőben járt, és az oklevélformulák még nem feltétlenül szilárdultak meg annyira, hogy azok használatában következetességet lehessen felfedezni. Ilyen helyzetben logikus lépés a forrásbázis bővítésére törekedni, más típusú kútfőket is bevonni a vizsgálatba, hátha azok közelebb visznek az adott kérdés megválaszolásához.

Ennek tükrében jelen dolgozatban azt vizsgálom, hogy felfedezhető-e bármiféle kiemelt kapcsolat III. Béla, Imre, és II. András királyi pecsétjei,⁶ valamint azok között a székes- és társaskáptalanok pecsétjei között, melyek közvetlen kapcsolatban álltak a királyi kancelláriával, tehát prépostjuk valamikor a tárgyalt időszakban betöltötte a kancellári tisztséget. Egy ilyen típusú vizsgálat eredményei rávilágíthatnak a központi oklevélkiadó szerv és a vidéki írásbeliség központjai kapcsolatának lényegére, tovább árnyalva az oklevélformulák vizsgálatából nyerhető eredményeket. Dolgozatomban először a magyar királyi pecséthasználatot fogom vázlatosan áttekinteni II. Andrással bezáróan, ezután a konventek és káptalanok pecséthasználatát fogom röviden, általánoságában jellemezni. Ezután fogok rátérni a pecsétek részletes összehasonlítására, végül dolgozatomat az eredmények értékelésével fogom zárni.

¹ Szeretném megköszönni a dolgozattal kapcsolatos tanácsait témavezetőmnek, Körmenyi Tamás egyetemi docensnek (ELTE BTK).

² Veres Kristóf György: A magyar királyi kancellária okleveles gyakorlata 1172 és 1235 között. [MA diplomamunka kézirat] Bp., 2016. 1–81., kül. 68–71.

³ Kubinyi megfigyelése szerint a királyi okleveleket ugyan a notarius fogalmazta, ám a fogalmazatot sokszor „az uralkodó által éppen meglátogatott nagyobb egyházi központok, elsősorban a székeskáptalanok papjai tisztázták le” (Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári közlemények*, 46 [1975] 59–121., kül. 106.).

⁴ III. Béla, Imre és II. András kancellárjai közül Ugrin kivételével mindenki, és ő is csak azután lett kalocsai érsek, hogy leköszönt a kancellári posztról.

⁵ Veres K. Gy.: i. m. 68–69.

⁶ A királyok által készített nagypecséteket, kettőspecséteket és aranybullákat vizsgálom, ugyanis például a gyűrűspecséteket problémás lenne összehasonlítani a káptalani pecsétekkel.

A magyar királyi pecséthasználat (1000–1235)

A magyar államalapítás előtti évtizedek a középkori uralkodói pecsét formálódásának időszaka Európában, ugyanis ekkor teremődik meg a középkori uralkodói pecsét archetípusa.⁷ III. Ottó német-római császár első pecsétjén még karjait felemelve tartó, koronát viselő köpenyes alak látható, aki jobbában hosszú pálcát tart, ezt azonban pár hónap használat után felváltotta az első *maiestas* típusú trónpecséttel. Ezen trónuson ülő, karjait felemelő uralkodó látszik, aki jobbában jogart tart, baljában pedig az univerzum szimbólumaként kereszttel megjelölt glóbuszt. Hamarosan ez az utóbbi pecsétípus lett a követendő minta egész Európában, így Magyarországon is.⁸

Sajnos Szent István pecsétje nem maradt ránk, azonban úgy látszik, hogy több is volt neki. Jakubovich Emil ugyanis rámutatott, hogy a veszprémi oklevél zárópecsétje nem lehetett azonos a pannoni alapítólevél rányomott pecsétjével, mert utóbbinak mindenképpen nagyobb kellett lennie. Ráadásul ez utóbbi képéről fogalmat is alkothatunk Jakubovich érvelése szerint. Ugyanis az első bizonyíthatóan magyar *maiestas* típusú pecsét I. Andrásé,⁹ amely viszont nagyon közeli rokonságot mutat a 10. század utolsó éveiben vert német-római császári pecsétekkel. Tekintve, hogy több bizonyítékunk is van, hogy I. András a Szent István-féle hagyományokhoz igyekezett visszatérni,¹⁰ valószínűsíthető, hogy kisebb módosításokkal Szent István pecsétjéről vette át az ábrázolást.¹¹ Ha elfogadjuk ezt az érvelést, és Szent István-nak valóban *maiestas* típusú pecsétje volt, akkor az nagyon korai átvételnek számított volna.¹²

A 11. században folyamatos felségpecsét sorozattal az 1070-es évektől, Szent László királytól rendelkezünk. A 11. századi pecsétípusra jellemző, hogy az uralkodó neve nominatívusban áll, illetve nem az szerepel rajta, hogy melyik ország(országok) királya, hanem helyette az, hogy a magyarok – UNGARORUM vagy UNGARIORUM – királya. A *Dei*

gratia formulát nálunk ekkor még rendszerint t-vel írják, és csak a 12. században fog kizárólagossá válni a *Dei gracia* írásmód. A 11. században a körirat jellemzően majuszkulákkal kevert kapitálisokból áll. Ebben az időszakban a pecsétet nálunk átnyomással¹³ vagy befüggesztéssel¹⁴ erősítették az oklevélre. Az utolsó ismert 11. századi típusú pecsét Könyves Kálmán királyé volt.¹⁵

II. István pecsétje sajnos nem maradt ránk, így nem tudni, hogy az ő pecsétje a 11. századi típusúakhoz tartozott-e. Mindenesetre II. Béla pecsétjén több újdonság is szembetűnik. Fontos változás, hogy nem díszített homlokzatú, hosszú trónuspadon foglal rajta helyet az uralkodó, hanem állat lábakkal és fejekkel díszített ún. *faldistoriumon*. Ugyancsak változás fedezhető fel az uralkodó öltözetében. Eddig az egyik vállon összekapcsolt, elől háromszög formában megjelenő *clamyssa*, voltak öltözve, ezzel szemben II. Béla pecsétjén a teljes alakot hosszú tunika vagy *alba* fedi.¹⁶ Ugyancsak az Álmos-ág első királyának pecsétje váltja fel a népvét az ország és a tartományok neveivel: BEL[A] D[E]I GRA[TIA] H[UNGARI] E D[ALMACIE A]C CROVATIE REX. Végezetül hazánkban a 12. században jelennek meg az okleveleken a függőpecsétek.¹⁷ A II. Béla felségpecsétjével indult sorozat III. Bélával zárul,¹⁸ azonban lazábban még Imre felségpecsétjét is ide sorolhatjuk. Ezen a sorozaton belül II. Béla, II. Géza és III. István pecsétjei nagyon szorosan összetartoznak, az igen közeli hasonlóság miatt még az is elképzelhető, hogy ez a három király azonos pecsétnyomót használt, és csak a feliratokat vették újra.¹⁹

Imre király több újítást vezetett be a királyi pecsétben. Nagypecsétjén egészen újszerű a trónoló király képe. Bartoniék Emma hívta fel a figyelmet arra, hogy Imre nagypecsétjének királyábrázolása sokkal finomabb kivitelű, mint a 12. század korábbi éveiben. A korábban csak

⁷ Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Bp., 2012. 13.; vö. Kurecskó Mihály: Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei Bp., 2012. *Turul*, 86 (2013) 77–79. – Jelen dolgozatban csak a kutatásom szempontjából releváns szakirodalmat idézem, mellőzve a kutatástörténetet. A középkori magyar uralkodók pecsétjeinek kutatástörténetét a kezdetektől napjainkig Kerny Terézia foglalta össze. („Duplicí sigilli nostri authentici munimine”. A középkori magyar uralkodói pecsétek kutatástörténeti vázlata. *Ars Hungarica*, 41 [2015] 173–221.). A régebbi szakirodalommal kapcsolatban ld. még: Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar szfragisztika múltja. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Pécs, 1938. 250–311.

⁸ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 13.

⁹ I. Andrásnak csak bronzból készült idézőpecsétje maradt ránk, azonban ennek kialakítása nyilvánvalóan rokonítható az általa használt nagypecséttel.

¹⁰ A pénzverés terén is Szent Istvánt követte I. András. Első emfajtaján ugyanis újra feltűnik a Szent István féle körirat: + REGIA CIVITAS, amely Orseolo Péternél és Aba Sámuelnél PANNONIA volt (Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Budapest, 1993. 2 30–31.)

¹¹ Uo. 30–31.

¹² Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 15. – Államalapító királyunk pecsétábrája kapcsán azonban az sem kizárható, hogy a koronázási paláston található királyábrázolással volt rokonítható.

¹³ Ilyenkor az irat anyagául szolgáló pergamenbe vágott nyíláson átnyomva az ellenkező oldalon ellapították a viaszt (*Bodor Imre*: Árpád-kori pecsétjeink I.: az Árpád-ház pecsétjei. *Turul*, 74 [2001] 1–20., kül. 1.)

¹⁴ Ilyen típusú pecsét alkalmazásakor a „pergamen hártján két párhuzamos metszésen át egy, vagy egymást keresztező pergamenszalagot húztak át, úgy hogy végeik a hártya azonos oldalán legyenek. Ezeket a szalagvégeket a viaszba nyomva azt a hártvához szorították” (*Bodor I.*: Pecsétjeink I. i. m. 1.)

¹⁵ *Bodor I.*: Pecsétjeink I. i. m. 1–4. – Ebben a csoportban bizonyos szempontból kivételt képez Szent László pecsétje, ugyanis ennek köriratán a király neve genitivusban szerepel, illetve nincs rajta feltüntetve, hogy melyik ország királya.

¹⁶ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 21–24.

¹⁷ *Bodor I.*: Pecsétjeink I. i. m. 5.

¹⁸ III. Bélától a felségpecsétjén kívül ránk maradt egy aranybulla is, melynek előoldalán az uralkodó stilizált ábrázolása látható trónuson ülve. A pecsét hátoldalán lévő 4 sorban lévő felirat (SIG[I]/LLVM/BELE/[REGIS]) a fémpecsétek 11–12. századi típusához köti (Péter, Salamon, II. Géza), melylyel Imre aranybullája fog teljes egészében szakítani (Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 100. [19. sz.]). Ezek miatt ez a pecsét vizsgálatom szempontjából kevésbé releváns.

¹⁹ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 23–25. – III. Istvánnál megjelenik egy gyűrűspecsét ellenpecsétként, ezt a nagypecsét pecsétmezőjébe nyomták bele. Ezt a gyakorlatot III. Béla és Imre is követte, azonban II. Andrásnál kivész a használatból. II. András alatt új szerepben jelenik meg az ellenőrzőpecsét. 1214-től Béla herceg nyomja bele a saját gyűrűspecsétjét apja pecsétmezőjébe.

jelzésszerűen ábrázolt trónt keretező állatfejek és karmok szépen kidolgozottak és magas minőségűek. A király jobb-
jában kettőskeresztes országalmát tart.²⁰ Ez egyértelműen VII. Lajos és II. Fülöp francia királyok pecsétjeivel rokonítható,²¹ „a szuverenitást és a hatalmat kiválóan kifejező kompozíció”, Imre halála után mégsem akadt folytatása hazánkban. Takács Imre ezt azzal magyarázza, hogy miután Capet Margit elhagyta az országot, a francia kulturális kapcsolatoknak bizonyos szempontból leáldozott, és helyükbe az aragón hatás lépett Aragóniai Konstancia hazánkba való érkezésével 1198-ban.²²

Imre király aranybullája nagypecsétjénél is erőteljesebb újításokat hozott. Legfontosabb vele kapcsolatban minden bizonnyal az, hogy ezen található a legkorábbi magyar címerreprezentáció. A pecsét hátoldalán ugyanis kilencszögű háromszög alakú pajzs látható. A második, a negyedik, a hatodik és a nyolcadik pajzsmezőben jobbra haladó oroszlánok láthatóak, szám szerint 3-3-2-1. Donászy Ferenc mutatott rá 1935-ben, hogy ez a címerábrázolás minden bizonnyal spanyol eredetű, és Aragóniai Konstancia személyéhez köthető. Donászy szerint az oroszlánok Leon címeréből kerültek a magyar király pecsétjére, ezt a megállapítást Bodor Imre is magáévá tette 2001-ben írt tanulmányában.²³ Bertényi Iván azonban elvetette Imre címerének aragóniai eredetét, ugyanis szerinte ha ez az átvétel valóban a Donászy által leírt módon történt volna, akkor ennek a címerképnek a rivális testvér – II. András – hatalomra kerülése után mindenképpen háttérbe kellett volna szorulnia.²⁴

Imre aranybullájának királyábrázolásán megfigyelhető a királyi öltözék gazdagodása. A tunika és a köpeny közé ugyanis dalmatikára emlékeztető rövidebb felsőruha került. Ezen túl a korábbi pecsétekhez képest kompozícióváltás is megfigyelhető, ugyanis a karok az eddigiektől eltérően nem széttárva kerültek ábrázolásra, hanem a test közelébe vonva. A pecsétábrán a jobbkez a lábon pihen, az országalma pedig a test előtt helyezkedik el.²⁵ Fontos még kitérni a trónábrázolásra, ugyanis Imre aranybulláján a 12. századi *faldistorium* helyébe nagyon igényesen kidolgozott, részletgazdag trónus lépett. Bartoniek Emma érvelésében ez teljes egészében magyar innováció, azonban Takács Imre szerint annak ellenére, hogy a pecsétábrán valóban az európai élvonalba tartozik, a díszes trónnak egyértelműen felfedezhetőek előzményei – a francia párhuzamokkal rendelkező nagypecséttel

ellentétben – a Német-Római Birodalomban. Takács ezt a kettősséget azzal magyarázta, hogy a nagypecsétre a koronázás után azonnal szükség volt, így annak kiképzését a III. Bélától örökölt kancellária határozhatta meg, mely francia kulturális hatás alatt állt. Ezzel szemben az aranybulla kialakítására csak évekkel később, a francia hatás leáldozása után került sor.²⁶ Végezetül meg kell említeni, hogy a 11–12. századi fémbulláktól eltérően Imre aranybullája az elő- és hátlapján is köriratot hordozott.²⁷

A privilégiumok királyi pecsétje a 13. század elejéig az egyoldalú felségpecsét volt, azonban II. András uralkodása alatt megjelentek a kettőspecsétek,²⁸ melyek Imre aranybullájának kompozícióját követték.²⁹ Imre öccsének uralkodása idejéből összességében három viaszpecsétet, két viasz kettőspecsétet és egy aranybullát ismerünk. II. András első nagypecsétje Imre aranybullájának előoldalát követi, 1205-től 1213-ig volt használatban, nyomója Gertrúd királyné meggyilkolásakor tűnt el. Fontos változás, hogy ennek a pecsétnek az előlapon két körbe tagolt körirata van.³⁰ Ezen túl a trónus eltér Imre aranybullájától, ugyanis a pecséten a király támla nélküli trónpadon ül, mely a 13. század végéig az uralkodói pecsétek jellemzője marad. II. András első kettőspecsétje – melyet 1235-ig használt a király – minden bizonnyal 1213 előtt készült, ugyanis az előlap ábrája nagyon hasonlít a király első nagypecsétjének előlapjára. Hátlapján az Imre aranybullájáról ismert 9-szer vágott háromszög alakú pajzs látható, páratlan számú mezeiben 2-3-3-2-1 jobbra lépő oroszlánnal.³¹

Imre öccsének második nagypecsétje jóval modernebb, már gótikus ábrázolást mutat. Ezen túl megjelenik a nap és a hold kisméretű ábrázolása, amit minden bizonnyal IV. Ottótól vett át.³² Ez az ábrázolás a középkorban az univerzum

²⁰ Bodor I.: Pecsétjeink I. i. m. 5–6.

²¹ Fontos hozzátenni, hogy Imre pecsétjének legközelebbi rokona Henrik angol ifjabb királyé (1170–1183). Azonban a két uralkodó pecsétjeinek hasonlósága valószínűleg nem közvetlen átvételre, hanem közös (francia) ősről vezethető vissza (*Bartoniek Emma*: Az Árpádok ércpecsétjei. *Turul*, 38 [1924] 13–26., kül. 14.).

²² Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 27–29.

²³ Bodor I.: Pecsétjeink I. i. m. 6.

²⁴ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 27–29. – Donászy egyik megállapítását ugyanakkor érdemes kiemelni: tudniillik, a korszakban magyar sajátosság, hogy egy ércbullára címerábrázolás kerüljön, aminek csak az Ibériai-félszigeten akad párhuzama (*Donászy Ferenc*: Az Árpádok címerének kérdése. *Turul*, 49 [1935] 24–33., kül. 29–30.; ld. még: *Takács Imre*: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. *Turul*, 84 [2011] 84–91.).

²⁵ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 29–30.

²⁶ Uo. 30.

²⁷ Előlapján: + HENRIC[US] TERCII BELE REGIS FILIUS. Hátlapján: + D[E]I GRA[CIA] HUNGARIE DALM[ACIE] CHROAC[IE] RAMEQ[UE] REX – A király neve eltér a nagypecséten szereplőtől, amin HEMERICUS szerepel (*Bodor I.*: Pecsétjeink I. i. m. 6.).

²⁸ Harry Breslau mutatott rá, hogy a kettőspecsét minden bizonnyal Angliában és Dániában keletkezhetett. Ugyanis Nagy Kanut, amikor dán birodalmához csatolta Angliát, a két ország fölötti uralmának kifejezésül felségpecsétje mindkét oldalára trónszékes ábrázolást veretett. Hasonló logika mentén készítettett magának kettős pecsétet VI. Lipót stájer herceg 1205-ben, miután 1198-tól Ausztria is az uralma alá került. Ugyanakkor a cseh kettőspecsét keletkezése ahhoz köthető, hogy a hercegséget 1158-ban Barbarossa Frigyes királyi rangra emelte. Ezzel szemben a II. András alatt megjelent kettős viaszpecsét keletkezése semmilyen ilyen történésre nem vezethető vissza (*Bartoniek E.*: i. m. 16–17.) Ugyanakkor Donászy kiemeli, hogy Szicíliában és Dél-Itáliában a bizánci bullák hatására terjed el a viasz kettőspecsét a 10. század végén, 11. század elején (*Donászy F.*: i. m. 28–29.).

²⁹ *Kumorovitz L. B.*: A magyar pecsét-használat i. m. 53. – Hamarosan már nem is készült egyoldalú, cipőpecsét formájú felségpecsét. IV. Béla már csak egyféle pecsétet használt, egy kettőspecsétet, amit a privilegialis oklevelekre függőpecsétként alkalmaztak, míg a pátens és zárt oklevelekre pedig csak az előlapot nyomták rá.

³⁰ ANDREAS D[E]I GRACIA UNGARIE DALMACIE CROACIE RAME SERVIE REX / SIGILL[UM] S[ER]VIC[UM] DI ANDREE REGIS TERCII BELE REGIS FILII

³¹ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 30–32; *Bodor I.*: Pecsétjeink I. i. m. 6.

³² *Bartoniek E.*: i. m. 16. – A nap és a hold angliai eredetre vezethető vissza, elsőként Oroszlánszívú Richárd, IV. Ottó anyai nagybátyjának a második nagypecsétjén jelenik meg.

jelképe volt, és hagyományosan Krisztusábrázolásokhoz szokott társulni. II. András aranybullájának előlapja gyakorlatilag megegyezik második nagypecsétségének előlapjával. Hátlapjának sajátossága, hogy az immár hétszer vágott címerpajzsban a páros számú mezőben lévő oroszlánok – 2-2-2-1 – szimmetrikusan az ezekben a mezőkben lévő apró pajzsok felé fordulnak.³³ 1229-ben II. András arra kényszerült, hogy megújítsa nagypecsétségét, ugyanis fény derült az előzővel való számos visszaélésre. Ennek minősége előnytelenül változott, kivitele lényegesen felszínesebb, mint korábbi pecsétjeié, a királyfigura arányai is előnytelenül változtak. A rajta elhelyezett felirat három körben helyezkedik el. Az első kettő megegyezik a második nagypecsét megfelelő köriratával, azonban a harmadik teljesen szokatlan.³⁴ Végezetül 1235-ben II. András arra kényszerült, hogy megújítsa kettőspecsétségét az azzal történt visszaélések miatt, azonban ennek ép lenyomta nem maradt ránk.³⁵

A hiteleshelyi írásbeliség kezdetei; a székes- és társaskáptalanok pecséthasználatának kialakulása

A székes- és társaskáptalanok pecséthasználatának összefoglaló jellegű bemutatása több ok miatt nem olyan problémamentes, mint a királyi pecséthasználaté. Takács Imre 1992-ben készült *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei* című könyvében hangsúlyozottan művészettörténeti szempontokat érvényesít.³⁶ Bodor Imre 2002-ben a témában megjelent tanulmánya³⁷ már elsősorban történeti szempontból mutatja be a pecséteteket, azonban ez cikk mindössze öt oldalon tekinti át az Árpád-kori egyházi és világi pecséteteket teljesen anyagát, és ebből kevesebb, mint egy oldalt szentel a káptalani pecséteteknek. Így kénytelenek vagyunk egészen Kumorovitz először 1944-ben, átdolgozott kiadásban pedig 1993-ban megjelent összefoglaló munkájáig visszanyúlni.³⁸

A káptalanok oklevéladó tevékenységének kialakulását az 1180-as években Kumorovitz a nagymértékű földadományozás megindulásával indokolta. Ugyanis a földszerzéssel kapcsolatban szükségessé vált a birtok körülhatárolása, illetve a határok pontos leírása. A földekhez kapcsolódó peres ügyekben emellett egyre érezhetőbb volt az írásbeliség hiánya és a szóbeliség ingatagsága. Az írásbeliség így társadalmi

³³ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 32–34.

³⁴ Három körbe tagolt körirata: ANDREAS D[E]I GRA[CIA] UNGARIE DALMACIE CROACIE RAME S[ER]VIE GALLICIE REX / SIGILL[UM] SECUNDI ANDREE REGIS TERCII BELE REGIS FILII / ALIA SIGILL[A] S[UN]T FALSA ISTUD SIGILL[UM] E[ST] VERU[M] – Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 114–115.

³⁵ Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 35–37. 114; Bodor I.: Pecsétjeink I. 6–7.

³⁶ Takács Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapest Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Bp., 1992. (a továbbiakban: Káptalanok és konventek pecsétjei).

³⁷ Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink II.: Egyházi és világi pecsétet. *Turul*, 75 (2002) 11–22.

³⁸ Kumorovitz L. B.: A magyar pecséthasználat i. m.

igénnyé vált, amit a frissen megszervezett királyi kancellária egyedül nem tudhatott kielégíteni. A Várad Regestrum bejegyzéseit olvasva jól látható, hogy az eredetileg istenítéletek lebonyolítására berendezkedett intézmény elé hozott ügyek hogyan differenciálódtak. Az istenítéletek mellett megjelennek a bevallások, becslések, iktatások.³⁹

Az emberek több ok miatt fordultak a káptalanokhoz. Egyrészt megbíztak az egyházban, ugyanis az istenítéletek kapcsán azok már régen részt vettek az igazságszolgáltatásban, ráadásul az írásbeliség letéteményesei voltak, és pecséttel is rendelkeztek az istenítéletek miatt. Következésképpen meg is indult ezeknek az intézményeknek az oklevéladása: 1181-ből a veszprémi káptalan, 1184-ből pedig a székesfehérvári káptalan hiteleshelyi oklevele maradt ránk. Azonban érdekes módon a legkorábban működni kezdő hiteleshelyek sokáig nem alkalmaztak pecsétet okleveleikre. Székesfehérvár például csak 1237-ben kezdi pecséttel megerősíteni az okleveleit, és akkor is csak királyi felszólításra.⁴⁰

A székes- és társaskáptalanok pecsétjeinek vizsgálata

Tekintve, hogy a 12. század utolsó éveiben, és a 13. század első évtizedeiben formálódik és alakul ki a hiteleshelyek oklevéladó tevékenysége, érdemes megvizsgálni, hogy a királyi kancellárián használt nagypecsétek majd kettőspecsétek mennyiben szolgáltak követendő példaként, mennyiben voltak hatással a káptalanok pecsétválasztására. Ezt a legjobban úgy lehet vizsgálni, hogy a királyi kancellárt adó káptalanok pecsétjeit vetem össze a kancellárt nem adó káptalanok pecsétjeivel. Így kitapintható lehet, hogy a királyi kancelláriával sokkal szorosabb kapcsolatot ápoló káptalanok pecsétjei nagyobb arányban követik-e királyi pecséteteket.

Mi számít a királyi pecsét követésének? Takács Imre a konventek és káptalanok pecsétjeit két nagy csoportba osztotta. Az egyikbe a saját védőszentjüket ábrázoló pecsétet kerültek (pl.: Zágráb, Óbuda), a másikba pedig a különféle építési elemeket használó pecsétet (pl.: Esztergom, Pozsony.)⁴¹ Jelen vizsgálatunk során ezen szempontokat még tovább kell finomítanunk. A korszakban a királyi pecsétet kivétel nélkül trónuson ülve, hatalmi jelvényekkel ábrázolják a királyt. Így talán akkor jelenthetjük ki, hogy a királyi pecséthasználat hatással volt az adott káptalan pecsétválasztására, ha olyan pecsétet vésetett, amin az adott egyház védőszentjét – vagy valaki mást – trónon ülve ábrázolja (pl.: Várad). Ezen túl érdemes még külön csoportot kialakítani azoknak a pecséteteknek, amiknek a pecsétképén teljes alakos, álló ábrázolás látható, a vizsgált pecsétet között ez a legnépesebb csoport. A harmadik csoportot azok a pecsétet képezik, amiken nem látható emberábrázolás, ez nagyrészt lefedi a Takács által kialakított második csoportot, a különféle építési elemek ábrázolását. Ugyancsak ebbe a csoportba soroltam azokat a pecséteteket,

³⁹ Uo. 315.; ld. még: Eckhart Ferenc: Hiteles helyeink eredete és jelentősége. *Századok*, 47 (1913) 641–655.

⁴⁰ Uo. 315–317.

⁴¹ Káptalanok és konventek pecsétjei 20–22.

amiken bár szerepelnek emberek, de nem ők képezik a kompozíció központját. (Pl.: Csázma: Szentlélek eljövételét bemutató pecsétkép.)⁴² Végül érdemes kialakítani egy „egyéb” csoportot, ahova a félalakot, lovas alakot, vagy bármilyen más emberábrázolást tartalmazó pecsétet lehet sorolni, amik a korábbi csoportba nem tartoztak.

Ki kell még térnem a vizsgálat időkorára. A 13. század közepéig keletkezett pecsétet vizsgálok a Takács Imre által 1992-ben összeállított katalógus kormeghatározása szerint. Azokat a pecsétet viszont, amik a 13. közepe táján, de bizonyíthatóan a tatárjárás után keletkeztek, kizártam a vizsgálatból. A kancellárt adó káptalanok pecsétábrái közül csak Óbudáé sorolható a királyi pecsétet követő csoportba, azonban ez is csak fenntartásokkal. A mandorla alakú pecséten Szent Péter látható, mint egyházfejedelem, trónuson ülve,⁴³ azonban Takács rámutatott, hogy bár minden bizonnyal a 13. század elején keletkezett, stílusát tekintve sokkal korábbinak kellene lennie, ugyanis a 13. század elején már a korai gótikus művészet dominálta a királyi udvart, és az országban is terjedésnek indult ez a stílusirányzat. Mégis ez a pecsét a királyság egyik legközpontibb helyén, Óbudán, makacsul ellenállt a királyi udvarból kisugárzó új stílus hullámainak.⁴⁴ A kancellárt adó káptalanok pecsétábrái közül Bács,⁴⁵ Kalocsa⁴⁶ és Veszprém⁴⁷ pecsétábráin találhatóak teljes alakos, álló emberalakok. A győri káptalan pecsétábráján Jézust a bal karján tartó Madonna félalakja látható.⁴⁸ Egernek a 12. század végén keletkezett pecsétjén egy heraldikai jobbra fordított fejű, kiterjesztett szárnyú sas, Szent János evangélista szimbóluma látható.⁴⁹

A székesfehérvári társaskáptalan pecsétje⁵⁰ több szempontból is külön figyelmet érdemel. Kör alakú pecsétképe az angyali üdvözlés jelenetét ábrázolja. Mária lépcsőzetes emelvényre helyezett trónus előtt áll. A jobb oldalról hozzá lépő

Gábrriel arkangyal egyik kezében vállához támasztott pálcát tart, másik kezét üdvözlésre emeli. Köpenyének drapériája, mintha a szél fújná, a pálcát tartó keze elé csapódik. Takács kiemelte, hogy már önmagában a témaválasztás is furcsa, ugyanis a Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt templom káptalanjának Mária halálának és mennybevitelének ünnepével kapcsolatos témát kellett volna választania. Szerinte a helyi tituláris hagyománnyal való szakítás hátterében „konkrét műalkotást, valamilyen okból különös tiszteletben álló kultusz tárgyát kell keresnünk.” Ugyanis erre a pecsétre minden jel szerint nem hatott korának művészi ízlése, ehelyett görcsösen ragaszkodik előképéhez.⁵¹

Ezen a ponton úgy tűnhet, hogy a királyi oklevélkiadó szerv pecsételésének hatása gyakorlatilag egyáltalán nem mutatható ki a vele szorosabb kapcsolatot ápoló káptalanok pecsételésében, azonban mielőtt végleges következtetést vonnánk le, érdemes megvizsgálni a többi káptalan pecsétjeit is. A korszakban kancellárt nem adó 14 székes- és társaskáptalan közül 3 rendelkezik a királyi gyakorlatot követő pecséttel, Titel⁵², Vác⁵³ és Várad.⁵⁴ További 3 káptalan pecsétábráján látható egészalakos, álló szentábrázolás: Pécsén,⁵⁵ Pozsegáén⁵⁶ és Zágrábén.⁵⁷ Feltűnő, hogy a kancellárt nem adó káptalanok pecsétjeinek csoportjában igen népes halmazt képeznek az épületeket, illetve szimbolikus jeleneteket ábrázoló pecsétet. Ide tartozik Csázma,⁵⁸ Esztergom,⁵⁹ Hájszentlőrinc,⁶⁰ Kő(Bánmonostor),⁶¹ és végezetül Nyitra⁶² pecsétje. Az utolsó „egyéb” csoportba tartoznak

⁴² Azért indokolt ezeket a szimbolikus jeleneteket egy csoportba sorolni a különféle épületábrázolásokkal, mert Takács kiemelte, hogy az egyházi testületi pecsételen az épületábrázolások legtöbbször valamilyen elvont jelképként szerepelnek, nem mint konkrét épületek ábrázolásaként (Káptalanok és konventek pecsétjei 21–22.).

⁴³ DL 879. (Káptalanok és konventek pecsétjei 6.1. sz.)

⁴⁴ Káptalanok és konventek pecsétjei 24–25. – Takács kiemelte, hogy nem egyedi esetről van szó, ugyanis létezik a korszakból egy zárványszerű emlékcsoport Óbudáról, ami minden fejlődésnek makacsul ellenállt.

⁴⁵ DL 152. (Káptalanok és konventek pecsétjei 3.1. sz.) Szent Pál apostol álló alakja.

⁴⁶ DL 755. (Káptalanok és konventek pecsétjei 25.1. sz.): Szent Pál apostol álló alakja. – Bár a kalocsai és bácsi prépostok a korszakban nem voltak kancellárok, mégis ebbe a csoportba soroltam őket, ugyanis Ugrin kalocsai érsek – egyedi módon – kétszer is betöltötte ezt a tisztséget, 1217 és 1219 majd 1230 és 1235 között, így az érsek személyén keresztül ezekre a káptalanokra is hatással lehetett az udvari gyakorlat.

⁴⁷ DL 102. (Káptalanok és konventek pecsétjei 58.1. sz.): Szent Mihály arkangyal kiterjesztett szárnyú alakja, lábai alatt fejét felemelő, vonagló testű sárkány.

⁴⁸ DL 10 041. (Káptalanok és konventek pecsétjei 20.1. sz.)

⁴⁹ DL 83 127. (Káptalanok és konventek pecsétjei 14.1. sz.)

⁵⁰ DL 909. (Káptalanok és konventek pecsétjei 41.1. sz.)

⁵¹ Káptalanok és konventek pecsétjei 22–24. – Bár a korszakban aradi prépostból is lett kancellár, ennek a káptalannak a tatárjárás előtti pecsétje nem maradt fenn.

⁵² DL 1931. (Káptalanok és konventek pecsétjei 49.1. sz.): trónuson ülő, pantokrataként ábrázolt Krisztus.

⁵³ DL 137. (Káptalanok és konventek pecsétjei 54.1. sz.): trónuson ülő Madonna, ölében gyermek Jézus.

⁵⁴ DL 511. (Káptalanok és konventek pecsétjei: 55.1. sz.): trónuson ülő Madonna, jobb kezében gyermek Jézus.

⁵⁵ DL 264. (Káptalanok és konventek pecsétjei: 35.1. sz.): Szent Péter durva, álló elnagyolt alakja.

⁵⁶ DL 33 716. (Káptalanok és konventek pecsétjei: 39.1. sz.): Szent Péter álló alakja.

⁵⁷ DL 259. (Káptalanok és konventek pecsétjei: 59.1. sz.): Szent István álló alakja.

⁵⁸ DL 4703. (Káptalanok és konventek pecsétjei 12.1 sz.): Szentlélek eljövételét bemutató kompozíció, a képmező felső részén felülről leszálló galamb jelenik meg. A galambtól szerteáradó sugarak indulnak az alul elhelyezkedő apostolok irányába. A csoport közepén valószínűleg Mária ülő alakja volt látható.

⁵⁹ DL 161. (Káptalanok és konventek pecsétjei 16.1. sz.): kéttornyú templom oldalnézetből látszó képe.

⁶⁰ DL 86 854. (Káptalanok és konventek pecsétjei 21.1. sz.): Agnus Dei ábrázolás.

⁶¹ DL 1218. (Káptalanok és konventek pecsétjei 29.1. sz.): a pecsétképet hullámvonalas felhőábrázolás osztja két részre. A felhővonal felett Krisztus félalakja jelenik meg. Az alsó mezőben Szent István mártírhalálának jelenete látható.

⁶² DL 40 007. (Káptalanok és konventek pecsétjei 33.1. sz.): a pecsétképen templomépület nyugati homlokzata látható.

a boszniai székeskáptalan,⁶³ a csanádi székeskáptalan,⁶⁴ a szepesi⁶⁵ társaskáptalan és a pozsonyi társaskáptalan⁶⁶ pecsétjei.

A székes- és társaskáptalanok pecsétjeinek vizsgálata végén két megállapítást tehetünk. Az egyik, hogy a kancellárokat adó káptalanok pecsételésénél nem igazán lehet kimutatni a királyi kancellária hatását. Egyedül Óbuda pecsétjéről mondható el, hogy kompozícióját tekintve a királyi kancellária pecsétjeit követi, azonban stílusa – ahogy arra már fentebb utaltam – egyértelműen szembe megy a királyi kancellária által képviselt iránnyal. Pedig II. András uralkodására a királyi udvar, és éppen ezért a kancellária is, már egyre inkább csak Óbudán, az alakuló székvárosban tartózkodott.⁶⁷ Ennek a furcsaságát talán csak tovább növeli az a tény, hogy az 1185 és 1186 közötti kancellár, Adorján, akinek fontos szerepe volt a III. Béla féle kancellária megszervezésében, és a teljes szerkezetű kiváltságlevél később Katapán alatt véglegessé vált formáinak kialakításában, (ó)budai prépost volt.

Az óbudai pecsételéshez hasonlóan szokatlan a székesfehérvári káptalané, ahol a vizsgált korszakban – főleg annak első felében – ugyancsak igen gyakran megfordult a királyi udvar. Ráadásul III. Béla és két fiának regnálása idején a kancellárok jelentős része, köztük nem elhanyagolható módon Katapán is, fehérvári prépost volt.⁶⁸ Mégis a fehérvári káptalan pecsétje Takács Imre szavaival élve „...sokkal inkább az előképhez való görcsös ragaszkodásról, mintsem a 13. század elejének korai gótikus vagy késői román stílárís elveivel való kötődésről”⁶⁹ árulkodik.

Az elének táruló képet tovább árnyalja a többi káptalan pecsétjének vizsgálata. Ugyanis ezek között három olyan is van, melyek vizsgálatom szempontjai szerint a királyi pecsétet követik. Arányait tekintve ez 50%-kal több, mint a kancellárt adó káptalanok pecsétjeinél – ha egyáltalán Óbuda pecsétjét a királyi kancellária gyakorlatát követőnek tekintjük. Tehát úgy tűnik, hogy a kancelláriával közvetlen kapcsolatban nem lévő káptalanok bizonyos szempontból jobban követhették annak gyakorlatát, mint az azzal közvetlen kapcsolatban lévők. Fontos hozzátenni, hogy ebben a csoportban

a királyi kancellária befolyásán kívül egy másik országos központ hatása is kimutatható: az esztergomi káptalané. Ugyanis vizsgált korszakunkban az összes épületábrázolást tartalmazó pecsétet választó káptalan és konvent Esztergom vonzáskörzetében helyezkedik el, név szerint: Pozsony, Nyitra, Garamszentbenedek és Zobor. Mivel pedig az esztergomi káptalan pecsétje a legrégebbi ezek közül, ezért ebben az esetben a topografikus pecsétnek ezt a térbeli szóródását egyértelműen az esztergomi káptalan hatásának tudhatjuk be.⁷⁰ Hozzátéve, hogy ez a befolyás sokkal markánsabb, mint a királyi kancelláriáé a pecsétnek bármely csoportján.

Érdekes ezen a ponton röviden utalni az 1235 előtti kiszámú pontifikális pecsétre, ugyanis a korszakban a legtöbb kancellár az írásbeliség központi szervének vezetése után egy főpapi székbe távozott. Az első főpapi pecsételés amiről tudunk, Miklós esztergomi érsekhez köthető 1183-ból, akit Kalán pécsi püspöké követ 1193-ban, ezt pedig Saul kalocsai érseké 1199-ben. Sajnos egyikük pecsétjének lenyomata sem maradt ránk, a ma meglévő pecsétcsorozat az 1200-as évek elején indul.⁷¹ A 13. században rendszerint a pecséttulajdonos álló vagy ülő alakja van ábrázolva pásztorbottal.⁷² A főpapi pecsétnek részletesebb tipizálása kapcsán csak egy apró észrevételt tennék. Kandra Kabos vetette föl az egri püspöki pecsétet vizsgálata kapcsán még a 19. század végén, hogy „az esztergomi érsek ülése, az egri püspökök pedig állóhelyzetben ábrázoltatnak főpapi pecsétjeiken, mely eltérés és különbözet aligha a véletlenség dolga volt, mint inkább a külföldi bevett szokáshoz képest egyenesen a hierarchiai rangfokozat kifejezése.”⁷³ Bodor Imre 1984-ben kiemelte, hogy ennek az állításnak csak az érsekekre vonatkozó része igaz, tudniillik azok mindig ülve kerülnek ábrázolásra, azonban bár a püspökök valóban nagyjából állva helyezkednek el a pecsétükön, köztük is jócskán van olyan, aki ülve van ábrázolva pecsétjén.⁷⁴ Bodor katalógusából azonban kimaradt két, a kérdésben perdöntő pecsét: Róbert veszprémi püspökből lett esztergomi érseké (1231),⁷⁵ valamint István esztergomi érseké (1244).⁷⁶ Mindkét érseki pecsét álló főpapot ábrázol, így Kandra Kabos felvetésének érsekekre vonatkozó része is hamisnak bizonyult.

Visszatérve dolgozatom fő témájához 1235 előtről Bodor katalógusa csak két főpapi pecsétet ismer, Róbert és Bertalan

⁶³ DL 7323. (Káptalanok és konventek pecsétjei 5.1. sz.): Szent Péter apostol félalakja.

⁶⁴ DL 1551. (Káptalanok és konventek pecsétjei 10.1. sz.): lovon ülő, sárkánnyal harcoló Szent György alakja.

⁶⁵ DL 70 451. (Káptalanok és konventek pecsétjei 46.1. sz.): ló hátán ülő Szent Márton, aki hátra fordulva köpenyét karddal megfedezi, és a ló mögött álló koldus felé nyújtja.

⁶⁶ DL 384. (Káptalanok és konventek pecsétjei 39.1. sz.): kéttornyos templomépület, felette Krisztus félalakja.

⁶⁷ Kumorovitz Lajos Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 18 (1971) 7–57.

⁶⁸ Katapán (1192–1198), Péter (1202–1204), Róbert (1207–1209), Tamás (1209–1217) – *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. 67.

⁶⁹ Káptalanok és konventek pecsétjei 23–24. Solymosi ugyanakkor amellett érvelt, hogy a káptalani pecsét nem keletkezhetett évtizedekkel korábban, mint használatba vétele (1237), mert ez esetben érthetetlen lenne, hogy miért nem alkalmazták azt a káptalan korai kiadványaira 1237 előtt (*Solymosi László*: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai. In: *Uő*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Bp., 2006. 108–109.).

⁷⁰ *Solymosi László*: Az esztergomi káptalan legrégebbi pecsétjei. In: *Uő*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Bp., 2006. 98–104. – Solymosi rámutatott, hogy Esztergom hatása a 13. második felében is érvényesült, ugyanis a nyitrai káptalan kisebbik pecsétje minden bizonnyal az esztergomi kisebbik pecsét mintájára készült.

⁷¹ *Kumorovitz L. B.*: A magyar pecsételés i. m. 58., 66.

⁷² *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. 140., 224. – A középkori magyar főpapi pecsétnek részletesebb tipizálására és a nemzetközi (német, francia) szakirodalom összefoglalására ld. *Bodor Imre*: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmátsolat-gyűjteménye alapján. Bp., 1984. 11–13.

⁷³ *Kandra Kabos*: Az egri püspökök pecsétjei. Első közlemény. *Turul*, 11 (1893) 82.

⁷⁴ *Bodor I.*: Főpapi pecsét i. m. 13–15.

⁷⁵ DL 164. – A pecsétnek sajnos már csak töredéke látható, azonban Kumorovitz 1936-ban azt még részletesen leírta: *Kumorovitz Lajos Bernát*: Az autentikus pecsét. *Turul*, 50 (1936) 55.

⁷⁶ DL 58385.

veszprémi püspökökét.⁷⁷ Ezen kívül azonban még három pecsétet tudunk bevonni a vizsgálatba: Dezső csanádi püspökét,⁷⁸ Róbert – fentebb már említett – esztergomi érsekét, valamint János esztergomi érsekét.⁷⁹ Dezső 1202 és 1229 között volt csanádi főpap, előtte 1199 és 1201 között Imre király kancellárjaként tevékenykedett, püspöki pecsétjén trónszéken ülve láthatjuk. Takács felhívta rá a figyelmet, hogy stílusát tekintve ez pecsét nagyon közeli párhuzama Imre 1202. évi aranybullájának. Mivel azonban több jel arra utal, hogy Imre aranybullája 1202 előtt keletkezhetett,⁸⁰ elképzelhető, hogy Dezső kancellárként igen közelről figyelhette a számos dologban újító aranybulla elkészítését, annak programjának kidolgozását. Itt egyértelműen kitapintható a kancelláriai minták kisugárzó hatása.⁸¹ Hasonlóan elképzelhető, hogy a kancelláriai hatásra választott magának trónszékes pecsétet nem sokkal később János esztergomi érsek (1205–1223).

Ezzel szemben Róbert, akinek kancellári működéséhez jelentős újítások köthetők 1207 és 1209 között,⁸² veszprémi püspökként (1209–1226), majd esztergomi érseként (1226–1239) is álló alakos, francia mintájú pecsétet veretett,⁸³ nyilván nem függetlenül attól a tényről, hogy a liège-i egyházmegyéből származott.⁸⁴ Hasonlóan érdekes közelebről szemügyre venni a Róbertet követő veszprémi püspök, Bertalan (1226–1244) pontifikális pecsétjét. Ezen állatfejekkel és lábakkal díszített faldistoriumon ülő főpap látható. Az alak fején lévő süveg és a lába alatt lévő zsámoly megszakítja a köriratot. Az alak csípő magasságban maga elé hajlított baljában meghatározhatatlan tárgy látszik, jobbában pásztorbot.⁸⁵ A 13. századi pontifikális pecsétek között ezen kívül csak egyetlen példát találunk a körirat megszakítására,⁸⁶ a test elé hajlított kézre pedig egyet sem, ugyanis az összes többi ülő alakot ábrázoló főpapi pecsét alakja jobbát áldásra emeli, és baljában pedig pásztorbotot tart. A királyi pecsétektől is idegen a felirat áttörése, kivéve Imre egyértelműen francia hatás alatt készült első nagypecsétjét. Csábító gondolat Bertalan több szempontból egyedi, francia hatásra készült pecsétjét ehhez a két évtizeddel korábbi, folytatás nélkül maradt alkotáshoz hasonlítani. Összességében a 4 főpap 5 pecsétje közül csak egynél egyértelmű, egy másiknál pedig valószínű

a kancellária hatása, azonban a többinél egyedi motivációra és behatásra vezethető vissza a pecsétválasztás.

Dolgozatom végén megkísérlek választ adni arra a jelenségre, hogy kancellária hatása erősebbnek látszik a vele nem közvetlen kapcsolatban lévő hiteleshelyekre, illetve arra a sokszínűsége, amit a főpapok pecsétválasztásakor tapasztaltunk. Kumorovitz már 1944-ben rámutatott, hogy a legkorábban működni kezdő hiteleshelyek – a veszprémi káptalan, és a székesfehérvári káptalan – sokáig nem használtak pecsétet kiadványaik megerősítésére. Székesfehérvár 1237-ben csak azért kezdett pecsétet alkalmazni okleveleire, mert a király erre utasította.⁸⁷ Egy 1235-ös oklevél 1237 átiratának corroboratiója tudósít minket arról, hogy miért nem használtak pecsétet korábban: „... ut litteris nostris prioribus, que secundum antiquam et approbatam consuetudinem ecclesie nostre hactenus non fuerint sigillate, maior fides adhibeatur, simul cum presentibus litteris in perpetuum stabilitatem fecimus sigillari.[kiemelés tőlem – V.K.]”⁸⁸

Véleményem szerint az idézett fehérvári oklevél „rég és kipróbált szokás”-a a magyarázat vizsgálatom váratlan eredményeire. Ugyanis elképzelhető, hogy a király az ország központi, legfontosabb oklevélkibocsátó szervének élére olyan káptalanból fog vezetőt választani, amely fejlett írásbeliséggel rendelkezik, és régóta már kipróbált módon működik. Azonban egy ilyen káptalanba prépostja személyén keresztül hiába jut el könnyebben a kancellária pecsételési gyakorlata, kevésbé lesz hajlandó arra, hogy „rég és kipróbált szokását” lecserélje, mint egy olyan káptalan, amely ilyenekkel még nem rendelkezik. De a király egy ilyen káptalan prépostját ugyan csak kevésbé fogja felkérni a királyi kancellária vezetésére.

Ugyanakkor az esztergomi káptalan pecsételési gyakorlatának kisugárzása, illetve a főpapi pecsétek sokszínűsége alapján ehhez még hozzátehetjük, hogy a királyi kancellária csak az egyik tényező – habár valószínűleg a legfontosabb – volt a Magyar Királyságban, aminek a gyakorlata hatással lehetett a formálódó és fejlődésnek induló írásbeliség központjaira, és azoknak irányítóira. Az innovációk történhetnek helyben is, egy regionális központ gyakorlatának is lehetett vonzáskörzete, illetve a kancellária közvetítése nélkül is történhetett külföldi átvétel. Éppen emiatt a királyi kancellária és a székes- és társaskáptalanok kapcsolatát nem alá-fölé rendeltségi viszonyként kell elképzelni, hanem sokkal inkább egy összetett és kölcsönösen kapcsolatként, ahol az is elképzelhető, hogy egy káptalani gyakorlata hasson a királyi kancelláriára és nem csak fordítva.

⁷⁷ Bodor I.: Főpapi pecsét i. m. 1–2. sz.

⁷⁸ Káptalanok és konventek pecsétjei. 25., XXIV/11.; Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 30.

⁷⁹ Esztergomi érsek 1001–2003. Szerk.: Beke Margit, Bp., 2003. 429.

⁸⁰ A legerősebb érv a korábbi készítés mellett a pecsétfeliraton lévő címfel-sorolás, amiben még nem szerepel Szerbia (Szabados György: Imre király házassága, aranybullája. *Századok*, 136 [2002] 347–350.). – Szabados felhívja még a figyelmet arra, hogy egy 14. századi forrás említ egy aranybullával megerősített Imre király kancelláriájából kikerült oklevelet 1197-ből.

⁸¹ Ld.: Takács I.: Királyok pecsétjei i. m. 30–31.

⁸² Veres K. Gy.: i. m. 65–66.

⁸³ Kumorovitz L. B.: Authentikus pecsét i. m. 55.

⁸⁴ „In Hungaria magister Robertus vesprimiensis, vir bonus et religiosus, in Leodiensi dioecesi natus factus fuerat archiepiscopus Strigoniensis” (MES I. 263.).

⁸⁵ Bodor I.: Főpapi pecsét i. m. 3. sz.

⁸⁶ János kalocsai érsek (1278–1301) pecsétje: Bodor I.: Főpapi pecsét i. m. 16. sz.

⁸⁷ A székesfehérvári káptalan oklevéladásának nem csak ez az egyetlen sajátossága. A káptalan kivételesen sokáig (1235) megőrizte azt a gyakorlatot, hogy a keltezés a *promulgatio* előtt van az oklevélben. Ráadásul, amikor királyi parancsra elkezdnek pecsételni, eleinte transfixumokat készítenek teljes szövegű átirások helyett, melyek teljesen idegenek a magyar gyakorlattól. Végetetül a chirographálás szokása a pecsételéssel új oklevelek kiállításakor egészen 1249 végéig megmarad (Solymosi L.: A székesfehérvári káptalan i. m. 109–110.).

⁸⁸ DL 283 209. – Ld. Káptalanok és konventek pecsétjei 22.